

ТВОРЧИСТЬ І. ГІЗЕЛЯ В ОЦІНЦІ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКІВ ПЕДАГОГІКИ

Досліджуючи творчу спадщину Інокентія Гізеля, зокрема його педагогічні погляди, ми взяли за основу концептуальні підходи О.В. Сухомлинської, що стосуються змісту понять *національна педагогічна думка* та *розвиток національної педагогічної думки*. У статті „Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру” дослідниця зазначає, що педагогічну думку в історико-педагогічній науці слід розглядати як поняття духовної сфери, до якої входить багато складових, серед яких філософія, релігія, ідеологія, мораль, етика, освіта, а також ряд феноменів, що прямо не стосуються науки. Педагогічна думка завжди персоніфікована: вона є духовним відображенням особистості автора з його уподобаннями, поглядами, віруваннями, переконаннями [14, 48]. На таких засадах нами було здійснено аналіз творчої спадщини І. Гізеля, що дало змогу вибудувати концепцію людини, її навчання і виховання, з огляду на творчий доробок останнього.

Суспільно-політична і філософська думка другої половини XVII ст., а також педагогічна, яка веде свій початок з філософської та богословської, мала, на думку І.В. Паславського, освітньо-гуманістичне спрямування і характеризувалася, насамперед, „...намаганням вивільнити розум від віри, розмежувати науку і богослов'я, закріпити досягнення передової науки того часу на власному ґрунті” [13, 38]. Цьому підтвердження знаходимо і в І.Д. Бега, який акцентує увагу на тому, що як категорія педагогіки поняття „освіта” від самого початку розвивалося у контексті антропології та філософії. Згідно з таким підходом, особистість має набувати освіти, орієнтуючись на певний образ. Останній може ототожнюватися з всебічно розвиненою особистістю або (як у християнській етиці) орієнтуватися на досконалість, що дорівнює Абсолюту, чи на набуття людиною образу людського у часі історії і просторі культури [1, 6]. Звернемося знову до дослідження І.В. Паславського, який, аналізуючи проблему боротьби за світську науку та школу у вітчизняній суспільно-політичній думці XVII ст., зробив висновок: „У суспільній ідеології (того часу. – прим. Т.К.) все інтенсивніше відбувалася поляризація двох основних течій: феодално-релігійної та освітньо-гуманістичної. Їх зіткнення сприяло дальшому поглибленню кризи церковно-схоластичного способу мислення” [13, 38]. Ретроспективний теоретичний аналіз наукової літератури, рукописів, стародруків, архівних джерел, наукової літератури дає змогу встановити, що на виховання людини завжди мали вплив ті історичні процеси та ідеологія, яка була панівною в ту чи ту епоху. Ця точка зору поширена і серед сучасних дослідників у галузі психолого-педагогічної науки. Зокрема, І.Д. Бех зазначає: „Виховний процес у своєму історичному поступі завжди певним чином був пов'язаний з тією філософською проблематикою, яка

осмислювала на відповідному світоглядному рівні ставлення людини до світу, сутність культури, вихідні цінності буття людини в світі, співвідношення її свободи і відповідальності, форми й типи людської ментальності. Характер вирішення цієї проблематики визначав і типи виховних процесів, на основі яких формувалася і розвивалася особистість” [1, 5] і далі продовжує: „...нові виховні підходи огульно не заперечують раніше створеного, а діалектично утримують його в знятому стані, нарощуючи прогресивні наукові ідеї” [1, 5].

Отже, дослідження наукової спадщини минулих епох та рефлексія її ідей у наукову педагогічну думку сьогодення є досить актуальними. А сказане вище свідчить про практичне значення порушеної нами проблеми. Тому звернення до педагогічних поглядів, ідей Інокентія Гізеля допоможе під іншим, ніж раніше, кутом зору поглянути на розвиток української педагогічної думки в другій половині XVII ст., а історико-педагогічні знання збагатити новими фактами, ідеями.

Для дослідження проблеми розвитку педагогічної думки у другій половині XVII ст. та спадщини Інокентія Гізеля, зокрема, досить вагоме значення мали праці І.Д. Бежа, В.С. Горського, Е.Д. Днепров, І.С. Захари, М.В. Кашуби, Г.Б. Корнетова, Г.В. Коротич, О.Є. Кошелевої, М.В. Левківського, В.І. Любащенко, О.В. Матковської, Б.М. Митюрова, І.В. Огородника, П.М. Пелеха, Н.П. Попової, М.Ю. Русина, М.Д. Ярмаченка та ін.

Проте, незважаючи на наявність досліджень, присвячених цій проблемі, невирішеною залишається проблема оцінки творчості І. Гізеля українськими істориками педагогіки. Тому *мета* цієї статті: на фоні загальної картини становлення української педагогічної думки у другій половині XVII ст. показати роль особистості в її розвитку на прикладі творчої спадщини Інокентія Гізеля (проблема людини у його доробку).

Інокентій Гізель (Кисіль) – культурний і церковний діяч, історик, філософ, просвітник другої половини XVII ст., за свідченнями дослідників (М.В. Левківського, М.В. Кашуби, І.В. Огородника, М.Ю. Русина), народився близько 1620 року у Пруссії. Ще юнаком переїхав до Києва, де навчався у Києво-братській колегії, яку закінчив 1642 року. Підтвердження цьому знаходимо у статті „Кієво-Печерская лавра въ ея прошедшемъ и нынѣшнемъ состоянии”, видрукуваній 1886 року в журналі „Кієвская старина”, № 11. У ній, зокрема, зазначається, що Інокентій Гізель, уродженець Пруссії, в дитинстві перейшов із протестантів у православ'я, навчався у Київській академії і за кордоном, був учителем і ректором Київської академії та ігуменом монастирів: Дятловицького, Києво-братського, Кирилівського і Нікольського; 1656 р. обраний і посвячений в архімандрити Києво-Печерської лаври. Щиро відстоював права малоросійського духовенства, не бажаючи підкоритися владі московського патріархату. 1680 року виклопотав підтвердження володінь Лаври і приписних монастирів [4].

Інокентій Гізель відзначався умінням відстоювати свої погляди на основі глибокого наукового аналізу явищ природи, гуманістичних категорій моралі. Він відомий також як талановитий полеміст, учасник переговорів

1654 р. під час укладання договору України з Росією. Відзначився і тим, що зібрав найчисленнішу на той час в Україні бібліотеку, очолював найбільшу друкарню при Києво-Печерській лаврі, де друкувалися філософські й літературні твори, навчальні посібники. Йому належать богословські трактати філософсько-морального та психологічного характеру – „Мир с Богом человеку” (1660, 1669, 1671); спрямовані на захист національної і релігійної незалежності українського народу – „Про істинну віру” (1668), „Стара віра” (1668); повний курс філософії (читав протягом 1645 – 1647 рр., рукопис зберігається у відділі рукописів ЦНБ НАН України імені В.І. Вернадського). Він видав „Синопис” (багато дослідників указують на те, що І. Гізель був упорядником цього твору), „Буквар” (у подальшому видавався протягом двох століть), „Печерський Патерик” (1661, 1678), навчальні посібники з польської та латинської мов. Помер 18 листопада 1683 р. При річному поминанні Св. Дмитро Ростовський ушанував його хвалебним словом [4, 514].

Відомий дослідник української педагогічної думки XVI – XVII ст. Б. М. Митюров серед відомих діячів (Іоанікій Галятовський, Лазар Баранович, Радивилівський, Сімеон Полоцький, Дмитро Тупталенко (Туптало), Йосип Кононович-Горбацький, Стефан Яворський, Варлаам Ясинський), які є вихідцями із Києво-братської колегії і зробили значний внесок у справу розвитку освіти не тільки в Україні, але й Білорусі і Росії, називає ім’я і Інокентія Гізеля [7, 45].

Щоб повніше осягнути сутність педагогічних ідей І. Гізеля, звернемося до аналізу його курсу з філософії, який містить матеріал психологічного характеру. За свідченнями Б.М. Митюрова, „...в 1639 – 1640 рр. в Києво-братському колегіумі професор філософії Йосип Кононович-Горбацький прочитав курс логіки, що включав у себе відомості і з психології. В 1645 – 1647 рр. його учень, професор і ректор колегії Інокентій Гізель, прочитав дворічний курс філософії, який також містив значний матеріал психологічного характеру, подібного за ідейною спрямованістю до поглядів Кононовича-Горбацького” [7, 77 – 78]. П.М. Пелех у праці „З історії вітчизняної психології XVII ст.”, проаналізувавши психологічний матеріал, який містився в курсах фізики (натуральної філософії), які читали Інокентій Гізель, Йосип Кроковський, Стефан Яворський зазначає, що курси фізики мали матеріалістичні тенденції, які приховувалися під схоластичною формою викладу [8]. Цей факт указує на те, що при викладанні навчальних дисциплін розвитку набували психолого-педагогічні наукові знання, знання про людину, особливості її природи, душу. У статті „Рефлексії про генезу духовності в контексті виховання: на шляху до синтезу парадигм” О.В. Сухомлинська зазначає: „В епоху Відродження (XV – XVII ст.) питання душі стають питаннями, що стосуються особистості, а духовність розглядали як живу, розумну, активну силу. Саме в цей період закладалися основи індивідуального, духовного розвитку людини, який став панівною ідеологією Нового часу” [15, 7]. Такі знання в свою чергу вносили корективи в існуючі на той час концепції навчання і виховання людини. Цієї думки дотримується

і Б.М. Митюров [7, 78].

Як зазначає І.С. Захара, „прогресивні ідеї філософії Відродження, спрямовані на визначення сутності людини та її місця в навколишньому світі, зумовили значний розвиток теорії пізнання. Велика увага приділяється вивченню чуттєвої діяльності індивіда та його ролі у пізнанні світу. У філософських курсах, що читалися у Києво-Могилянській колегії у другій половині XVII ст., помітні ідеї, елементи матеріалістичного сенсуалізму” [13, 72]. Звідси і погляди І. Гізеля на природу „рослинної душі”. На думку І. Гізеля, природа „рослинної душі” – як і чуттєвої – матеріальна, тоді як „розумна душа” створена Богом. Гізель стверджував, що „розумну душу” створює Бог і вдихає її в матерію, але не в усяку, а тільки „особливим образом організовану і тільки тоді, коли ця матерія потребує в ній нужду... Розумна душа без тіла нічого не може зробити. В інтелектуальних і вольових актах вона залежить від тіла” [цит. 7, 80]. Виходячи з цього ми дійшли висновку, що висвітлені педагогічні проблеми в творах І. Гізеля пронизані схоластичними поглядами. На його думку, в основі живої природи лежить „субстанційна душа”. Душа, вважав він, триєдина: вегетативна, чуттєва та раціональна. Найвище він ставив раціональну душу, яка нематеріальна і безсмертна. На відміну від раціональної, вегетативна і чуттєва душа, вважав мислитель, є матеріальною та смертною. Адже ці два види душі, переконаний він, пов’язані з тілом, яке є матеріальним. Аналізуючи філософську думку XVII ст., зокрема з точки зору визначення місця сенсуалізму в подоланні апріорно-схоластичного стилю мислення, І.С. Захара робить висновок про те, що українські філософи названого періоду „...надавали перевагу вивченню вегетативного та чуттєвого начала, що було зумовлене намаганням з’ясувати матеріальну основу психічних процесів. При розгляді вегетативності душі особлива увага приділялася анатомо-фізіологічним особливостям людини” [13, 73].

Домінувала у XVII ст. сенсуалістична теза: „Нічого немає в інтелекті, чого не було б у відчуттях”, якої дотримувалися І. Гізель, Й. Кроковський, С. Полоцький, С. Яворський. Вони були переконані, що навчання і виховання дитини слід базувати на почуттєвій сфері, адже те, що дитину зацікавлює, їй хочеться пізнати. Саме на почуттєвій сфері базувалася і проповідницька діяльність богословів. Через почуття і відчуття людини вони впливали на її розум. Отже, як бачимо, названі вчені дотримувалися думки, що процес пізнання здійснюється на двох рівнях: чуттєвому та раціональному. Чуттєве пізнання, на думку І. Гізеля, виступає першим етапом (першоосновою) пізнання, тобто процес пізнання за ним починається з чуттєвого досвіду. Раціональне пізнання мислитель відносив до вищого, завершального етапу. Саме на цьому етапі відбувається раціональна обробка чуттєвих даних за допомогою розуму. Тобто процес пізнання І. Гізель розумів як результат дії предметів зовнішнього світу на органи відчуття людини.

Учені другої половини XVII ст. (І. Гізель, Й. Кроковський, С. Полоцький, С. Яворський) відчуття людини розглядають „дихотомічно, поділяючи на зовнішні та внутрішні” [7]. До зовнішніх відносили зір, слух,

смак, запах, дотик; до внутрішніх – спільне відчуття, уявлення, фантазію, оцінку, пам'ять, сон [7, 75]. Важливе місце у їхніх працях належить процесу сприймання (перцепції) – відображенню предметів і явищ об'єктивного світу, що діють у даний момент на органи чуття людини. На відміну від відчуття, що відображають лише окремі властивості або якості речей матеріального світу, сприймання створює їх цілісний образ. Сприймання пов'язане із взаємодією ряду аналізаторів, серед яких найважливіші – зоровий, слуховий, кінетичний. Тому в працях згаданих авторів, Інокентія Гізеля зокрема, подаються з наукової точки зору анатомічні описи таких органів чуттів, як око, вухо, ніс, гортань, описується роль „нервів як каналів, за допомогою яких передається інформація в мозок” [13, 76].

Віру Інокентій Гізель поділяв на звичайну та актуальну. Актуальна віра, на думку Гізеля, як зазначає Б.М. Митюров: „...це згода однієї людини з міркуваннями іншої. Вона може мати місце в тому випадку, коли твердження одного співпадає з інтересами іншого. Віра може бути причиною багатьох помилок. Бо людина, якій вірять, може помилятися сама або навіть старанно обманювати інших. З іншого боку, віра має велике соціальне значення, оскільки допомагає людині приєднатися до думок, яких вона сама не може перевірити” [7, 84]. Віра часто породжує такі емоції, як страх, підозра, недовіра, сумнів. Віра від умовиводу відрізняється тим, що умовивід завжди побудований на фактах і доказах [7, 84]. В основі віри лежить покірність людини як один із чинників її моральності. Категорію покірності психологи відносять до механізму „морально-духовного відгуку особистості” [2, 186]. За визначенням І.Д. Беґа, „розвинений механізм покірності – це безумовна готовність до дії без будь-яких пояснень, розмірковувань чи вагань. Особистість у цьому випадку демонструє певний автоматизм, моральну звичку. Але до такого рівня вона піднімається внаслідок тривалого самовдосконалення” [2, 186]. Досліджуючи педагогічні ідеї у спадщині І. Гізеля, ми з'ясували, що в основі такої покірності, на його думку, лежить віра як одна із провідних категорій релігійної педагогіки. Оскільки „зміст повеління часто йде врозріз з інтересами, прагненнями, ціннісними орієнтаціями виховання” [2, 187], це призводить до того, що покірність у людини виховується у внутрішній боротьбі із собою, у стражданнях, різних негативних переживаннях.

Розглядаючи проблему *мислення і мови*, І. Гізель був переконаний в тому, що інтелектуальна діяльність людини і її мова нерозділені. Він не ототожнює поняття мислення і мова, а вказує на те, що це різні за змістовим наповненням поняття. Слово, на його думку, є продуктом інтелекту. Воно – „...готове поняття, а мислення – це поняття в процесі його становлення. Мова – не тільки знаряддя внутрішнього мислення, але і спілкування між членами суспільства” [7, 84]. Мову розглядав як „зброю людського суспільства”.

Аналіз філософської і психологічної підготовки вчителів братських шкіл України, здійснений Б.М. Митюровим, дав можливість зробити висновок про те, що проблему *волі* І. Гізель розглядав крізь призму цілеспрямованості та прагнень людини. Серед прагнень виділяв три види –

природні, тваринні та розумні (вмотивовані) або вольові. До природних прагнень, він вважав, належить здатність неживих предметів (камінь падає вниз, вогонь піднімається вверху); до тваринних – гонитву за чуттєвими благами, уникнення небезпечних предметів; розумних (вмотивованих) – вольові, свідомі. Останні властиві тільки людині. Розумна воля як один із складників характеру людини, за І. Гізелем, – це здатність до свідомого вибору, прийняття рішень та реалізації мети. До мотивів, що спонукають і приводять у рух вольову енергію, він відносив цілі, поради, переконання, накази [7, 85].

Великого значення у вихованні людини І. Гізель надавав *емоційній* сфері, ролі емоцій у її становленні. Як зазначає І.Д. Бех, „...немає спеціальних генів, наприклад гуманізму чи асоціальної поведінки, але є генетично детерміновані властивості психіки, поєднання яких, відбиваючись через певні соціальні умови, сприяє формуванню або людини з високим почуттям совісті, що відчуває відразу не тільки до злочинної діяльності, а й до кар’єризму та здирництва, або людини, яка погано розуміє, що таке совість, з усіма наслідками, що звідси випливають” [2, 77], тобто великого значення у цьому процесі відіграє емоційний стан людини, її внутрішня мотивація до виховних впливів на неї. На думку Б.Н. Митюрова, „субстрактом емоцій І. Гізель вважав серце, бо воно стискається від страху і розширюється від радості. Пізніше таким субстрактом стали вважати мозок, а розширення і стискання серця – тільки наслідком емоцій. Адже якщо від сорому почервоніє обличчя, то ніхто не скаже, що воно – субстракт почуття сорому” [7, 85]. До суто людських емоцій І. Гізель відносив сміх і плач, включаючи їх до „афектів розумної душі”. Виховний вплив на людину при богослужіннях, у навчанні й вихованні, на думку І. Гізеля, повинен вирізнятися великою емоційною насиченістю.

У прочитаному І. Гізелем курсі філософії знаходимо його тлумачення такої психолого-педагогічної категорії, як *темперамент*. Темперамент І. Гізель поділяв на чотири види: сангвінічний, холеричний, флегматичний, меланхолічний. Він, на його думку, не є чимось незмінним і постійним. В основі поділу І. Гізелем темпераменту на чотири види лежала гуморальна теорія (від лат. *humor* – волога, рідина) темпераменту Гіппократа і Галена, яка була досить поширеною у XVII ст. За цією теорією координація фізіологічних і біохімічних процесів в організмі людини здійснюється через рідкі середовища (кров, лімфу, тканинну рідину) за допомогою різних продуктів обміну речовин. У людини гуморальна регуляція підпорядкована нервовій регуляції, разом з якою становить єдину систему нейрогуморальної регуляції. Тому, на думку І. Гізеля, темперамент залежить від складу рідини в організмі, а, отже, може бути різним залежно від харчування людини. На нього, вважав він, також впливають інтелект та розумна воля людини [7, 85]. Як свідчать психологи, особливості темпераменту людини належать до генетичного, тобто спадкового фонду людини [2, 85]. Тому темперамент ми слідом за І.Д. Бехом, розуміємо як характерну для певної людини сукупність психічних особливостей, пов’язаних, з одного боку, з емоційною

збудливістю, тобто швидкістю виникнення емоцій, а з другого – їх силою, загальною рухливістю, тенденцією до вираження емоцій зовні (в рухах, мовленні, міміці) [2, 85 – 86].

Сповідуючи християнські принципи моралі, І. Гізель проповідував за виховання *патріотизму* та *милосердя*. Щоб повніше розкрити сутність категорії патріотизм, який сповідував І. Гізель, ми звернулися до її трактування сучасними ученими, які зазначають, що „предметна сфера патріотичних учинків особистості має охоплювати, по-перше, реальну соціокультурну життєву ситуацію, в якій вона формується і функціонує, по-друге, різнобічне інтелектуально-почуттєве занурення в історичне минуле свого народу [2, 193 – 194]. З педагогічної точки зору це виглядає як гуманне ставлення до своїх рідних, близьких та людей, які нас оточують; бережливе ставлення до навколишнього середовища; засвоєння народних традицій; збереження рідної мови; прагнення до збагачення національної культури. Зокрема, практичним утіленням його ідей є листи про збирання милостині для викупу з татарської та турецької неволі полонених [6; 9].

Сенс життя людини І. Гізель вбачав у творчій *праці*, активній діяльності, спрямованій як на власне, так і громадське благо. Мислителі досліджуваного періоду працю поділяли на примусову (або державну) та за покликанням. Звісно, як зазначає Г.В. Коротич, першочерговими були державні інтереси, а критерієм моральності виступала ідея загального блага [5, 56]. І далі зауважує: „Особистість самостверджувалася через власну творчу діяльність, спрямовану, насамперед, на суспільне, загальне благо. І. Гізель та інші вчені закликали до громадянського життя, до виховання в собі патріотизму. Мислителі наголошували на єдності особистого і суспільного блага. Людина – творець власного щастя, господар власної долі” [5, 56].

Особистість з притаманними їй від природи якостями була тим благодатним матеріалом, яким хотіли володіти всі – і держава, і суспільство, і церква. Ось чому проблема *спадковості* та її роль у становленні особистості з давніх-давен привертала увагу як науковців, так і богословів. Не обійшов її і Гізель. Досліджуючи його спадщину з цієї позиції, ми спиралися на такі вихідні положення сучасної теорії виховання:

- проблема спадкового і набутого великою мірою залежить від панівної ідеології [2, 72];
- спадковість складається із загальної суми задатків (генів), що передаються індивідові від обох батьків [2, 74].

Аналіз творів І. Гізеля було здійснено відповідно до цих параметрів. У творі „Мир с Богом человеку” він застерігає: якщо людина розумово відстала або втратила здоровий глузд, то вона не може вступати у шлюб і народжувати дітей. Адже дитина одержує від батьків не тільки фізичні, але й психічні якості, які в подальшому впливають на її розвиток [3].

Як видно з викладеного, проблема людини завжди була у полі зору наукових інтересів І. Гізеля. Як богослов значну увагу він приділяв моральності людини. З позицій християнської моралі відстоював ідеї громадянського гуманізму. В його творах, і особливо цим відзначається

„Мир с Богом человеку” (Київ, 1669, 1671), звучить ідея звеличення людини. Саме з цих позицій він наділяє людину здатністю судити про добро і зло, мати своє уявлення про Божі заповіді, церковні настанови. У названому творі даються настанови щодо виховання людини. Погляди Гізеля на „человека” випереджали свій час. Чи не тому у 1690 році патріарх заборонив трактат, визнавши його єретичним, тобто не сумісним з ученням православної церкви.

У передмові до трактату „Мир с Богом человеку” (1669), яку відносять до праць психологічного та морально-етичного характеру, І. Гізель говорить про високу повагу до людини, віру в людський розум, інтерес до людського життя й знання. Людина у І. Гізеля – вільна, керована власним розумом особистість. Вона підзвітна своїй совісті, вільна у виборі своїх вчинків [3]. Про це пишуть І.В. Огородник та М.Ю. Русин: „Людина в Гізеля поставала не сліпим знаряддям Божого промислу, а творцем її власного щастя, владикою своєї волі, повноправним господарем долі і вчинків, головним критерієм яких, а також добра й зла поставала совість розумної людини. Совість і тільки вона з точки зору філософа може звеличувати людину, судити й розпоряджуватися її долею і вчинками” [10, 43]. З позицій гуманізму Інокентій Гізель виступав за те, щоб людей важкої фізичної праці звільнили від посту, піддавав критиці несправедливість суддів, розкішне життя панства та духівництва, відступництво від християнської моралі пасторів, вельмож, державних осіб, засуджував зловживання своїм становищем „сильних світу цього”. Причину моральних вад І. Гізель убачав у невігластві та лінощах, зловживаннях і пияцтві церковників, у ненаситному бажанні наживи та розкоші державних сановників. У їхніх руках – влада над трудовими людьми, і від них залежить моральний стан суспільства” [13, 152 – 153]. Як зазначається у монографії „Розвиток прогресивної філософської думки російського і українського та білоруського народів у XVII – XVIII ст.”, Інокентій Гізель гостро засуджує тих батьків, які, нехтуючи лікарями, для лікування дітей звертаються до баб-шептух, не вчать дітей грамоти, одних насильно одружують молодих, інших примушують іти в монастир. Гізель одним із перших подав свій голос в Україні за рівноправність жінки й чоловіка, у чому мав палкого прихильника в особі Д. Ростовського [13, 151].

На думку Інокентія Гізеля, кожна людина має право здобути відповідну освіту і виховання. Ця думка знайшла втілення у його трактаті „Мир с Богом человеку” [3], у якому він закликає батьків піклуватися про своїх дітей, дати їм належне виховання, навчити їх письма, ремесла, навіть якщо вони позашлюбні. Великого значення надає розумовому розвитку, вихованню добродійностей. Істотний вплив на розвиток дитини, на думку вченого, має навколишнє середовище, сімейне та шкільне виховання. Адже достатньо розвинені розумові здібності позитивно позначаються і на моральній діяльності людини [2, 39]. Значну роль при цьому відіграють „...вольові зусилля, за допомогою яких відбувається гальмування виявів Еґо-потягів, які стають на заваді вихованню людяності. Можна константувати, що розумова і моральна діяльність має однакові засоби свого здійснення. Проте засоби

розумового розвитку за інших однакових умов благотворно впливають на розвиток морально-духовних сил людини” [2, 39].

Інокентій Гізель, як і Я.А. Коменський, вважав, що у пізнанні світу домінують органи чуття. Разом з тим він зауважував, що чуттєвим шляхом людина і тварина пізнають тільки окремі предмети, загальні ж риси, які притаманні багатьом предметам, пізнаються інтелектом, властивим тільки людині [7, 120]. На цьому ґрунтуються його погляди на процес інтелектуального пізнання. Інтелектуальне пізнання є однією з умов формування особистості. Інтелектуальне пізнання, на його думку, починається з чуттєвого пізнання. Підтвердження цьому знаходимо і у сучасних науковців, які стверджують, що всі морально-духовні утворення особистості за своєю природою є емоційними і становлять внутрішній світ почуттів, вони завжди містять і пізнавальний складник. Цей постійний супровід розуму в кожному душевному явищі зумовлює те, що і в спонуках (мотивах) моральної дії беруть участь ці два елементи [2, 39]. Адже людина спочатку звертає увагу на подібні ознаки (властивості) у багатьох предметах, зосереджує на них увагу, порівнює і відрізняє подібне від неподібного [11, 283]. При цьому особливу роль відіграє *увага*, яка лежить в основі абстрагування. Абстрагування, як відомо, виділяє загальне для багатьох конкретних предметів і створює образ або поняття. І. Гізель був переконаний, що не тільки через абстрактне пізнання, а й через наочне пізнання створюється поняття. Поряд з наочністю у тогочасних школах широко використовувалися такі дидактичні методи, як порівняння, аналогії, мислення від супротивного. Ці методи спонукали дитину мислити, узагальнювати, а отже засвоювати навчальний матеріал.

Варто вказати і на той факт, що І. Гізель одним із перших вітчизняних мислителів визначив природне право як критерій людської поведінки над законом Божим, доповнюючи критерії добра і зла розумом. Совість розсудливої людини у нього є мірилом, яке розрізняє добро і зло. Цей висновок впливає із пропагованої ним ідеї свободи волі або „самовладання” людини. На його думку, розум, пізнавши закони природи, керує вчинками людини відповідно до цих законів. Виходячи з цього, критерієм моральності у І. Гізеля виступає розум та здоровий глузд [3].

Видавнича справа, якою займався Інокентій Гізель теж спонукала його до просвітницької діяльності. Прикладом може слугувати видання ним у Києво-Печерській друкарні навчальної літератури, зокрема „Синопису”.

Розглянувши творчу спадщину видатного мислителя другої половини XVII ст. Інокентія Гізеля в оцінці українських істориків педагогіки, ми дійшли таких висновків:

– аналіз філософських та психологічних поглядів Інокентія Гізеля дає підстави стверджувати, що вони є методологічною основою розвитку ним педагогічних ідей, які в подальшому вплинули на розвиток української педагогічної думки у другій половині XVII століття;

– проблема людини завжди була у полі зору його наукових інтересів і найповніше розкрита у праці „Мир с Богом человеку”. Звеличуючи

раціональне в людині, І. Гізель особливого значення надавав моральному вихованню та освіті, відстоював ідеї громадянського гуманізму. Саме у вихованні й освіті вбачав шлях до природного земного життя, а головною метою земного життя вважав активність людини;

– домінантою педагогічних ідей І. Гізеля є теза – навчити людину людяності, морально оцінювати світ, бути людиною здатною жити гідно відповідно до традиційно встановлених норм християнської моралі та загальнолюдських цінностей, навчити її пізнавати себе і довкілля, діяти за велінням власної совісті, навчити її мислити, освоювати досвід попередніх поколінь;

– догмою релігійної педагогіки І. Гізеля є принцип працелюбства, а основним завданням – навчити діяти, бути громадянином своєї країни, навчити милосердю, відповідальності за свої вчинки;

– ідеї І. Гізеля про навчання і виховання, значення освіти в онтогенезі будь-якого суспільства і держави мають непересічне значення для розвитку педагогічної думки.

У контексті компаративного вивчення української педагогіки потребують подальшого дослідження проблеми розвитку ідей людиновимірності у виховних концепціях просвітників другої половини XVII – XVIII ст. та їх впливу на розвиток педагогічної думки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. – К.: Либідь, 2003. – 344 с.
2. Бех І.Д. Виховання особистості: Сходження до духовності: Наук. видання. – К.: Либідь, 2006. – 272 с.
3. Гизель Иннокентий. Мир с Богом человеку. – Киев: тип. Печерской Лавры, 1669. /30/, 666, /8/, С. 2°
4. Кієво-Печерская лавра въ ея прошедшемъ и нынѣшнемъ сосотоянии // Кієвская старина. – 1886. – Т. 16. – № 11. – С. 500–522.
5. Коротич Г.В. Історія філософії України: Курс лекцій. – Маріуполь, 2002. – 145 с.
6. „Листъ” печерскаго архимандрита Иннокентия Гизеля на сборъ милостыни для выкупа у татаръ плѣнника // Кієвская старина. 1895. – Т. 48, 1914. – С. 53–54.
7. Митюров Б.Н. Развитие педагогической мысли на Украине в XVI – XVII вв. – К.: Рад. школа, 1968. – 211 с.
8. Нариси з історії вітчизняної психології (XVII – XVIII ст.). – К.: Рад. школа, 1952. – 256 с.
9. Обращение Иннокентия Гизеля ко всем лицам духовного, воинского и гражданского звания с просьбой об оказании помощи Анне Григорьевой в возвращении из турецкой неволи ее сына, захваченного при взятии /збуреню/ и разгроме Канева. 1681 г. Оригинал, фол., 1 ед., 2 ел.
10. Огородник І.В., Русин М.Ю. Українська філософія в іменах: Навч. посібник / За ред. М.Ф.Тарасенка. – К.: Либідь, 1997. – 328 с.

11. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР с древнейших времен до конца XVII в. [Э.Д. Днепров, О.Е. Кошелева, Г.Б. Корнетов и др.]. – М.: Педагогика, 1989. – 479 с.
12. Проблема людини в українській філософії XVI – XVIII ст. – Львів: Логос, 1998. – 239 с.
13. Розвиток прогресивної філософської думки російського і українського та білоруського народів у XVII – XVIII ст. – К.: Наук. думка, 1978. – 168 с.
14. Сухомлинська О.В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальної проблеми. – К.: А.П.Н., 2003. – 68 с.
15. Сухомлинська О.В. Рефлексії про генезу духовності в контексті виховання: на шляху до синтезу парадигм // Історико-педагогічний альманах. – 2005. – № 1. – С. 5 – 20.